

INSTITUTIONAL TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA HUDUDYIY IQTISODIY MUNOSABATLARNING MINTAQALAR MOLIVAVIY BARQARORLIGIGA TA'SIRINI BAHOLASH

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich

Namangan davlat texnika universiteti

Menejment kafedrasini mudiri,

i.f.d., (DSc), professor

E-mail: mullabayev.baxtiyarjon@nstu.uz

Annotatsiya

Maqolada institutsional transformatsiya sharoitida hududiy iqtisodiy munosabatlarning mintaqalar moliyaviy barqarorligiga ta'siri ilmiy jihatdan baholangan. Tadqiqotda hududlararo iqtisodiy aloqalar, fiskal mustaqillik, mahalliy byudjet daromadlari, transferlarga qaramlik va investitsion faollik o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklari tahlil qilindi. Institutsional mexanizmlarning samaradorligi mintaqaviy moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omil sifatida asoslangan. Maqolada hududiy boshqaruv sifatini oshirish, resurslar taqsimotini optimallashtirish va moliyaviy mustaqillikni kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: institutsional transformatsiya, hududiy iqtisodiy munosabatlar, moliyaviy barqarorlik, fiskal mustaqillik, mintaqaviy rivojlanish, mahalliy byudjet, transferlar, investitsion faollik, institutsional mexanizm.

Аннотация

В статье дана научная оценка влияния территориальных экономических отношений на финансовую устойчивость регионов в условиях институциональной трансформации. Исследуются причинно-следственные связи между межрегиональными экономическими связями, фискальной самостоятельностью, доходами местных бюджетов, зависимостью от трансфертов и инвестиционной активностью. Эффективность институциональных механизмов обосновывается как ключевой фактор обеспечения региональной финансовой устойчивости. Разработаны научно-практические рекомендации по повышению качества территориального управления, оптимизации распределения ресурсов и укреплению финансовой самостоятельности регионов.

Ключевые слова: институциональная трансформация, территориальные экономические отношения, финансовая устойчивость, фискальная самостоятельность, региональное развитие, местный бюджет, трансферты, инвестиционная активность, институциональный механизм.

Abstract

The article scientifically assesses the impact of territorial economic relations on regional financial stability under conditions of institutional transformation. The study analyzes the causal relationships between interregional economic cooperation, fiscal independence, local budget revenues, dependence on transfers, and investment activity. The effectiveness of institutional mechanisms is substantiated as a key factor in

ensuring regional financial stability. The paper also develops scientific and practical recommendations aimed at improving territorial governance, optimizing resource allocation, and strengthening the financial independence of regions.

Keywords: institutional transformation, territorial economic relations, financial stability, fiscal independence, regional development, local budget, transfers, investment activity, institutional mechanism.

KIRISH

Institutsional transformatsiya sharoitida mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash masalasi hududiy rivojlanish siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Chunki global iqtisodiy beqarorlik, inflyatsion bosim, investitsion oqimlarning notekis taqsimlanishi va byudjet resurslariga bo'lgan talabning ortishi hududlar moliyaviy mustaqilligini kuchaytirishni talab qilmoqda. Jahon banki O'zbekiston bo'yicha 2022-2026-yillarga mo'ljallangan hamkorlik dasturida mamlakatning inklyuziv va barqaror bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida hududiy rivojlanish, xususiy sektor faolligi va davlat boshqaruvi institutlarini takomillashtirish muhimligini alohida ta'kidlaydi [1].

Xalqaro valyuta jamg'armasining 2025-yilgi O'zbekiston bo'yicha IV modda konsultatsiyasi hisobotida mamlakat iqtisodiy o'sishi barqaror saqlanayotgani, konsolidatsiyalashgan fiskal taqchillik qisqarayotgani va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash uchun fiskal intizomni davom ettirish zarurligi qayd etilgan [2]. Bu holat mintaqalar moliyaviy barqarorligini faqat markazlashgan byudjet qo'llab-quvvatlovi orqali emas, balki mahalliy daromad bazasini kengaytirish, hududiy investitsion faollikni oshirish va institutsional boshqaruv sifatini kuchaytirish orqali ta'minlash lozimligini ko'rsatadi.

OECDning 2024-yilgi hududiy va munitsipal moliya ma'lumotlari bo'yicha hisobotida submilliy moliya statistikasi, hududiy byudjetlar shaffofligi va mahalliy boshqaruv darajasidagi fiskal ma'lumotlarning aniqligi samarali hududiy siyosat yuritishning asosiy sharti sifatida baholanadi [3]. Demak, hududiy iqtisodiy munosabatlarni ilmiy baholashda faqat ishlab chiqarish, investitsiya yoki savdo ko'rsatkichlarini emas, balki fiskal desentralizatsiya, byudjetlararo transferlar, mahalliy daromadlar va institutsional koordinatsiya mexanizmlarini ham tizimli o'rganish zarur.

O'zbekistonda bu yo'nalishdagi islohotlar 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida aniq belgilangan. Mazkur hujjatda barcha tuman va shaharlarning muammo va imkoniyatlarini chuqur o'rganish asosida hududlar kesimida taraqqiyot dasturlarini ishlab chiqish vazifasi qo'yilgan [4]. Bu yondashuv hududiy iqtisodiy munosabatlarni markazdan bir xil boshqarish emas, balki har bir mintaqaning ichki salohiyati, resurs bazasi, fiskal imkoniyati va institutsional muhitidan kelib chiqib boshqarish zarurligini anglatadi.

"O'zbekiston - 2030" strategiyasida barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash, hududlarni kompleks rivojlantirish va urbanizatsiya jarayonlarini jadallashtirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [5]. Bu esa mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashni faqat byudjet ijrosi masalasi emas,

balki kengroq institutsional transformatsiya jarayoni sifatida ko‘rib chiqishni talab qiladi. Ayniqsa, mahalliy byudjetlarning daromad salohiyatini oshirish, hududlararo iqtisodiy kooperatsiyani rivojlantirish, investitsion resurslarni oqilona taqsimlash va transferlarga qaramlikni kamaytirish mazkur mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Shu jihatdan, “Institutsional transformatsiya sharoitida hududiy iqtisodiy munosabatlarning mintaqalar moliyaviy barqarorligiga ta’sirini baholash” mavzusi zamonaviy regional iqtisodiyot, davlat moliyasi va institutsional iqtisodiyot kesishmasida joylashgan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Mavzuning asosiy ilmiy ahamiyati shundaki, unda hududiy iqtisodiy aloqalar va moliyaviy barqarorlik o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligi institutsional omillar orqali baholanadi. Amaliy ahamiyati esa mintaqalarning moliyaviy mustaqilligini oshirish, mahalliy byudjetlar barqarorligini kuchaytirish va hududiy rivojlanish siyosatini dalillarga asoslangan tarzda takomillashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Institutsional transformatsiya va hududiy iqtisodiy munosabatlarning mintaqalar moliyaviy barqarorligiga ta’siri masalasi zamonaviy regional iqtisodiyot, institutsional iqtisodiyot hamda davlat moliyasi nazariyasining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Mazkur mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosan fiskal desentralizatsiya, hududiy boshqaruv samaradorligi, mahalliy byudjetlar mustaqilligi, investitsion muhit va institutsional rivojlanish omillarining hududiy iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini o‘rganishga qaratilgan.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasining asoschilaridan biri hisoblangan D.North iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida rasmiy va norasmiy institutlarning samaradorligini ko‘rsatadi. Olimning fikricha, samarali institutlar iqtisodiy agentlar o‘rtasidagi tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda iqtisodiy tizimning barqaror ishlashiga xizmat qiladi [6]. Ushbu yondashuv hududiy iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirishda institutsional mexanizmlarning ahamiyatini nazariy jihatdan asoslab beradi.

O.Williamson institutsional boshqaruv tizimlari va iqtisodiy koordinatsiya mexanizmlarini tahlil qilib, hududiy iqtisodiy aloqalarda boshqaruv sifati va tranzaksiya xarajatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib bergan [7]. Muallifning konsepsiyasiga ko‘ra, samarali institutsional muhit mavjud bo‘lmagan hududlarda moliyaviy resurslar taqsimoti nomutanosibligi kuchayadi va bu moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

J.Stiglitz global iqtisodiy transformatsiya sharoitida davlatning iqtisodiy jarayonlardagi rolini tahlil qilib, mintaqaviy tengsizlik va resurslar konsentratsiyasi muammolarini chuqur o‘rgangan [8]. Olim hududiy iqtisodiy rivojlanishda davlatning fiskal va institutsional siyosati hal qiluvchi omil ekanligini ta’kidlaydi. Ayniqsa, budjetlararo munosabatlarning adolatli shakllantirilishi mintaqalarning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir qilishi asoslangan.

R.Bird va F.Vaillancourt tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda fiskal desentralizatsiyaning hududiy rivojlanishga ta’siri tahlil qilingan bo‘lib, mualliflar

mahalliy boshqaruv organlarining moliyaviy mustaqilligi iqtisodiy samaradorlikni oshirishini ilmiy jihatdan isbotlagan [9]. Tadqiqotchilar markazlashgan moliyaviy boshqaruv sharoitida hududlarning investitsion faolligi pasayishini ko'rsatib o'tadi.

W.Oates tomonidan ishlab chiqilgan fiskal federalizm nazariyasi hududiy iqtisodiy munosabatlar tizimida mahalliy boshqaruv institutlarining ahamiyatini yoritadi [10]. Muallifga ko'ra, mahalliy hokimiyat organlari hudud ehtiyojlarini markaziy boshqaruvga nisbatan aniqroq baholay oladi va resurslardan samaraliroq foydalanadi. Ushbu nazariya mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda fiskal vakolatlarni kengaytirish zarurligini asoslaydi.

A.Rodriguez-Pose hududiy rivojlanishdagi institutsional sifat omilini o'rganib, hududlararo iqtisodiy tafovutlarning asosiy sababi sifatida boshqaruv samaradorligi va institutsional zaifliklarni ko'rsatadi [11]. Muallifning tadqiqotlari hududiy siyosatda faqat moliyaviy resurslarni oshirish yetarli emasligini, balki samarali institutsional tizimni shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

M.Porter hududiy raqobatbardoshlik konsepsiyasida klasterlashuv, innovatsion muhit va institutsional hamkorlikning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qiladi [12]. Olimning fikricha, hududiy iqtisodiy aloqalar qanchalik integratsiyalashgan bo'lsa, moliyaviy barqarorlik darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Mahalliy olimlardan A.Vahobov davlat moliyasi va byudjet tizimini isloh qilish masalalarini o'rganib, O'zbekiston sharoitida mahalliy byudjetlar daromad bazasini kengaytirish zarurligini ta'kidlaydi [13]. Muallif transferlarga yuqori darajadagi qaramlik hududlarning iqtisodiy mustaqilligini cheklashini qayd etadi.

Q.Xushvaqto'vning ilmiy ishlarida hududiy iqtisodiy rivojlanish va investitsion siyosatning institutsional asoslari tadqiq etilgan [14]. Olim mintaqaviy investitsion muhit sifati va institutsional boshqaruv samaradorligi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Sh. Mustafakulov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy erkinlashtirish va institutsional islohotlarning hududiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilingan [15]. Muallif institutsional transformatsiya jarayonida hududiy iqtisodiy munosabatlarning yangi mexanizmlarini shakllantirish zarurligini asoslab beradi.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning aksariyatida institutsional rivojlanish, fiskal desentralizatsiya va hududiy boshqaruv masalalari alohida yo'nalish sifatida o'rganilgan. Biroq hududiy iqtisodiy munosabatlarning mintaqalar moliyaviy barqarorligiga ta'siri aynan institutsional transformatsiya sharoitida kompleks baholangan tadqiqotlar yetarli emas. Ayniqsa, O'zbekiston hududlari misolida transferlarga qaramlik, mahalliy daromadlar bazasi, hududlararo iqtisodiy integratsiya va institutsional boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqliklarni tizimli baholash zarurati mavjud. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi institutsional transformatsiya sharoitida hududiy iqtisodiy munosabatlarning mintaqalar moliyaviy barqarorligiga ta'sirini kompleks

baholashga yoʻnaltirilgan. Tadqiqotda tizimli yondashuv, institutsional tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish va sabab-oqibat bogʻliqliklarini aniqlash usullaridan foydalaniladi. Hududiy iqtisodiy munosabatlar mahalliy byudjet daromadlari, byudjet xarajatlari tarkibi, transferlarga qaramlik darajasi, investitsion faollik, fiskal mustaqillik, hududlararo iqtisodiy kooperatsiya va boshqaruv samaradorligi koʻrsatkichlari orqali baholanadi. Bunda moliyaviy barqarorlik nafaqat byudjet muvozanati, balki hududning oʻz daromad manbalarini shakllantirish, investitsiyalarni jalb qilish va tashqi moliyaviy yordamga qaramlikni kamaytirish salohiyati sifatida talqin etiladi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda indekslash, guruhlash, dinamik tahlil, korrelyatsion tahlil va omilli baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Institutsional transformatsiyaning taʼsiri hududiy boshqaruv sifati, byudjetlararo munosabatlar samaradorligi, mahalliy moliyaviy vakolatlar kengligi va resurslar taqsimotining shaffofligi orqali aniqlanadi. Tadqiqot natijalari asosida hududlar moliyaviy barqarorligiga ijobiy va salbiy taʼsir koʻrsatuvchi determinantlar ajratiladi. Bunday yondashuv mavzuni oddiy tavsifiy tahlil darajasida emas, balki institutsional, fiskal va hududiy rivojlanish omillarining oʻzaro bogʻliqligini ochib beruvchi ilmiy-amaliy model sifatida oʻrganish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur boʻlimda Namangan viloyati va uning 12 ta hududiy birliklari - Namangan shahri, Namangan, Mingbuloq, Kosonsoy, Norin, Pop, Toʻraqoʻrgʻon, Uychi, Uchqoʻrgʻon, Chortoq, Chust va Yangiqoʻrgʻon tumanlari misolida 2016-2025-yillar oraligʻidagi investitsion faollik va moliyaviy barqarorlik omillari tahlil qilinadi. Tadqiqot davri 10 yillik dinamikani qamrab olgani sababli hududlar kesimida investitsiya hajmi, investitsion ulush, oʻsish indeksi va investitsion-moliyaviy barqarorlik diagnostikasini kompleks baholash imkonini beradi. Ayniqsa, 2016-yilda investitsiyalar hajmi ayrim hududlarda 46,7 mlrd soʻm, 79,4 mlrd soʻm va 83,4 mlrd soʻm kabi nisbatan past darajada boʻlgan boʻlsa, 2025-yilga kelib Namangan shahrida 24 666,8 mlrd soʻm, Pop tumanida 7248,2 mlrd soʻm, Chust tumanida 4230,6 mlrd soʻm darajasiga yetgani hududiy iqtisodiy munosabatlarda keskin siljish yuz berganini koʻrsatadi.

Tahlilning metodologik asosini asosiy kapitalga yoʻnaltirilgan investitsiyalar hajmi, hududlarning viloyat jami investitsiyalaridagi ulushi, 2016-yilga nisbatan oʻsish indeksi va oʻrtacha yillik oʻsish surʼati kabi koʻrsatkichlar tashkil etadi. Bunday yondashuv investitsion jarayonlarni oddiy hajmiy oʻsish sifatida emas, balki mintaqalar moliyaviy barqarorligini shakllantiruvchi institutsional va fiskal omil sifatida baholashga imkon beradi. Masalan, Namangan shahrining 2025-yilda viloyat jami investitsiyalaridagi ulushi 45,5 foizga yetgani, Pop tumanining 13,4 foiz, Chust tumanining 7,8 foiz, Toʻraqoʻrgʻon tumanining esa 6,6 foiz ulushga ega boʻlgani investitsiya resurslarining hududlar boʻyicha bir tekis taqsimlanmaganini koʻrsatadi.

Ilmiy nuqtai nazardan mazkur tahlil hududiy iqtisodiy munosabatlarning moliyaviy barqarorlikka taʼsirini ikki yoʻnalishda ochib beradi: birinchidan, investitsion faollik yuqori boʻlgan hududlarda mahalliy daromad bazasi, ishlab

chiqarish salohiyati va fiskal mustaqillik uchun nisbatan kuchli asos shakllanadi; ikkinchidan, investitsion ulushi past hududlarda moliyaviy zaiflik, transferlarga qaramlik va iqtisodiy tashabbuslarning sustligi xavfi saqlanib qoladi. Shu sababli Namangan viloyati misolida olib borilgan tahlil institutsional transformatsiya jarayonida hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, investitsiyalarni muvozanatli taqsimlash va ularning mahalliy byudjet barqarorligiga real ta'sirini kuchaytirish zarurligini asoslashga xizmat qiladi.

1-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi¹, mlrd so'm

Hudud	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	471,7	518,7	931,5	1667,4	3531,1	4440,0	5372,8	5544,3	6676,0	24666,8
Namangan tumani	159,3	218,9	292,6	458,4	609,1	1075,1	1136,4	1633,7	1481,4	2552,6
Mingbuloq	46,7	70,2	139,9	321,0	275,2	295,6	354,0	454,8	473,1	1123,9
Kosonsoy	88,9	117,1	209,3	392,0	968,5	564,4	508,4	551,2	719,7	1665,2
Norin	83,4	88,2	100,8	129,5	297,6	383,9	361,4	474,1	451,1	1385,5
Pop	790,7	764,3	534,4	338,4	600,4	788,3	1089,2	947,2	1675,9	7248,2
To'raqo'rg'on	104,4	155,5	629,5	3638,4	3594,5	1203,8	1030,8	1571,1	1984,8	3598,3
Uychi	99,7	109,5	126,0	169,9	565,5	546,6	387,5	373,1	798,3	1902,3
Uchqo'rg'on	99,9	456,9	227,3	488,4	476,3	782,0	473,5	535,6	696,9	1802,4
Chortoq	79,4	95,3	124,3	177,0	250,8	388,3	608,9	639,3	1357,6	1995,1
Chust	97,8	117,5	142,2	215,4	428,5	1042,8	1156,9	1347,4	2181,3	4230,6
Yangiqo'rg'on	91,4	100,8	120,2	142,4	443,0	496,3	502,0	703,4	724,0	2060,5

1-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati tumanlarida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 2016-2025-yillarda keskin va notekis o'sganini ko'rsatadi. Jumladan, Namangan shahrida investitsiyalar 2016-yildagi 471,7 mlrd so'mdan 2025-yilda 24 666,8 mlrd so'mga yetib, 52,3 barobarga oshgan. Chust tumanida bu ko'rsatkich 97,8 mlrd so'mdan 4230,6 mlrd so'mga, To'raqo'rg'onida 104,4 mlrd so'mdan 3598,3 mlrd so'mga, Pop tumanida esa 790,7 mlrd so'mdan 7248,2 mlrd so'mga ko'tarilgan. Eng past boshlang'ich baza Mingbuloqda 46,7 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2025-yilda 1123,9 mlrd so'mga yetgan. Bu raqamlar viloyatda investitsion faollik oshganini ko'rsatsa-da, o'sish markazlashgan va hududlar o'rtasida katta tafovut saqlanib qolganini ham ochib beradi.

Ilmiy jihatdan ushbu holat hududiy iqtisodiy munosabatlarning institutsional sifati bir xil emasligini anglatadi. Namangan shahri, Pop, Chust va To'raqo'rg'on investitsiyalarni jalb qilishda nisbatan kuchli pozitsiyaga ega bo'lsa, Mingbuloq, Norin, Kosonsoy va Uychi kabi hududlarda investitsion salohiyat hali to'liq ishga tushmagan. Bu oddiy statistik farq emas, balki hududiy boshqaruv, infratuzilma, tadbirkorlik muhiti, yer-resurslardan foydalanish va mahalliy tashabbuslarning institutsional darajada notekis rivojlanganini bildiradi. Demak, moliyaviy barqarorlikni

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi / Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

ta'minlash uchun faqat investitsiya hajmini oshirish yetarli emas; investitsiyalarning mahalliy byudjet daromadlariga, ish o'rinlariga, sanoat kooperatsiyasiga va soliq bazasiga aylanish mexanizmini kuchaytirish zarur.

Bu yondashuv faqat investitsiya miqdorining o'sishini emas, balki kapital resurslarining hududlar o'rtasida qanday taqsimlanganini baholash imkonini beradi. Chunki mutlaq hajmning ortishi har doim ham hududiy muvozanatni anglatmaydi; aksincha, ayrim tumanlarda investitsiya tez o'sgani holda ularning viloyatdagi ulushi pastligicha qolishi mumkin. Shu sababli 2-jadval 1-jadvaldagi raqamlarning institutsional mazmunini chuqurlashtirib, Namangan viloyatida investitsion konsentratsiya, hududlararo tafovut, iqtisodiy tortish markazlari va moliyaviy barqarorlikning hududiy bazasi qaysi tumanlarda kuchli yoki zaif shakllanayotganini aniqlashga xizmat qiladi.

2-jadval

Hududlarning viloyat jami investitsiyalaridagi ulushi¹, foizda

Hudud	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	21,2	18,4	26,0	20,4	29,2	37,0	41,4	37,5	34,7	45,5
Namangan tumani	7,2	7,8	8,2	5,6	5,0	9,0	8,8	11,1	7,7	4,7
Mingbuloq	2,1	2,5	3,9	3,9	2,3	2,5	2,7	3,1	2,5	2,1
Kosonsoy	4,0	4,1	5,8	4,8	8,0	4,7	3,9	3,7	3,7	3,1
Norin	3,7	3,1	2,8	1,6	2,5	3,2	2,8	3,2	2,3	2,6
Pop	35,5	27,1	14,9	4,1	5,0	6,6	8,4	6,4	8,7	13,4
To'raqo'rg'on	4,7	5,5	17,6	44,6	29,7	10,0	7,9	10,6	10,3	6,6
Uychi	4,5	3,9	3,5	2,1	4,7	4,6	3,0	2,5	4,2	3,5
Uchqo'rg'on	4,5	16,2	6,3	6,0	3,9	6,5	3,6	3,6	3,6	3,3
Chortoq	3,6	3,4	3,5	2,2	2,1	3,2	4,7	4,3	7,1	3,7
Chust	4,4	4,2	4,0	2,6	3,5	8,7	8,9	9,1	11,3	7,8
Yangiqo'rg'on	4,1	3,6	3,4	1,7	3,7	4,1	3,9	4,8	3,8	3,8

2-jadval natijalari Namangan viloyatida investitsiyalar hududlar kesimida juda yuqori darajada notekis taqsimlanganini ko'rsatadi. Xususan, 2025-yilda Namangan shahri viloyat jami investitsiyalarining 45,5 foizini o'zida jamlagan bo'lsa, Pop tumanining ulushi 13,4 foizni, Chust tumanida 7,8 foizni, To'raqo'rg'onida esa 6,6 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga, Mingbuloq tumanining ulushi atigi 2,1 foiz, Norinda 2,6 foiz, Kosonsoyda 3,1 foiz darajasida qolgan. 2016-yilda Pop tumani 35,5 foiz ulush bilan yetakchi hudud bo'lgan bo'lsa, 2025-yilga kelib Namangan shahri investitsion markazlashuvning asosiy nuqtasiga aylangan. Bu esa viloyat iqtisodiy makonida resurslar va kapital oqimining hududlar bo'yicha keskin differensiallashganini ko'rsatadi.

Mazkur tendensiya institutsional transformatsiya sharoitida hududlar moliyaviy barqarorligi bir xil shakllanmayotganini anglatadi. Investitsiya ulushi yuqori hududlarda mahalliy byudjet daromadlari, infratuzilma rivoji va fiskal mustaqillik uchun nisbatan qulay baza shakllanadi. Aksincha, investitsion faolligi sust bo'lgan

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

hududlarda transferlarga qaramlik va moliyaviy zaiflik saqlanib qoladi. Bu yerda asosiy muammo kapitalning yetishmasligidan ko'ra, hududiy iqtisodiy boshqaruv institutlarining samaradorligi bilan bog'liq. Chunki investitsiyalar odatda logistika, boshqaruv sifati, tadbirkorlik muhiti va iqtisodiy koordinatsiya kuchli bo'lgan hududlarga yo'naladi. Shunday ekan, mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun investitsiyalarni faqat hajm jihatidan emas, balki hududlar kesimida muvozanatli taqsimlash va ularning fiskal qaytimini oshirishga xizmat qiluvchi institutsional mexanizmlarni rivojlantirish zarur.

3-jadval

Namangan viloyati investitsiyalar o'sish indeksi¹, 2016 = 100

Hudud	Yillar								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	110,0	197,5	353,5	748,6	941,3	1139,0	1175,4	1415,3	5229,3
Namangan tumani	137,4	183,7	287,8	382,4	674,9	713,4	1025,5	929,9	1602,4
Mingbuloq	150,3	299,6	687,4	589,3	633,0	758,0	973,9	1013,1	2406,6
Kosonsoy	131,7	235,4	440,9	1089,4	634,9	571,9	620,0	809,6	1873,1
Norin	105,8	120,9	155,3	356,8	460,3	433,3	568,5	540,9	1661,3
Pop	96,7	67,6	42,8	75,9	99,7	137,8	119,8	212,0	916,7
To'raqo'rg'on	148,9	603,0	3485,1	3443,0	1153,1	987,4	1504,9	1901,1	3446,6
Uychi	109,8	126,4	170,4	567,2	548,2	388,7	374,2	800,7	1908,0
Uchqo'rg'on	457,4	227,5	488,9	476,8	782,8	474,0	536,1	697,6	1804,2
Chortoq	120,0	156,5	222,9	315,9	489,0	766,9	805,2	1709,8	2512,7
Chust	120,1	145,4	220,2	438,1	1066,3	1182,9	1377,7	2230,4	4325,8
Yangiqo'rg'on	110,3	131,5	155,8	484,7	543,0	549,2	769,6	792,1	2254,4

3-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida investitsion o'sish sur'atlari bir xil shakllanmaganini va institutsional transformatsiya jarayonlari turli hududlarda turlicha iqtisodiy natija berganini ko'rsatadi. Jumladan, Namangan shahrida investitsiyalar o'sish indeksi 2016-yildagi 100 punktdan 2025-yilda 5229,3 punktga yetgan bo'lib, bu viloyatdagi eng yuqori natija hisoblanadi. Chust tumanida indeks 4325,8 punktni, To'raqo'rg'onida 3446,6 punktni, Chortoqda esa 2512,7 punktni tashkil etgan. Aksincha, Pop tumanida 2019-yilda indeks 42,8 punktgacha pasaygan bo'lsa, 2025-yilda 916,7 punktga yetgan. Bu esa ayrim hududlarda investitsion faollik barqaror va tizimli shakllangan bo'lsa, boshqalarida investitsiya oqimi yirik loyihalar yoki qisqa muddatli tashqi omillarga bog'liq bo'lganini anglatadi.

Mazkur tendensiyalar hududiy iqtisodiy munosabatlarning institutsional samaradorligi bilan bevosita bog'liq. Investitsion indeksning yuqori bo'lishi hududda ishlab chiqarish infratuzilmasi, logistika, tadbirkorlik muhiti va boshqaruv mexanizmlarining nisbatan samarali ishlayotganidan dalolat beradi. Biroq ilmiy nuqtai nazardan eng muhim jihat shundaki, yuqori investitsion o'sish har doim ham moliyaviy barqarorlikning avtomatik shakllanishini anglatmaydi. Agar investitsiyalar mahalliy byudjet daromadlari, soliq bazasi, eksport salohiyati va yangi ish o'rinlariga yetarli darajada transformatsiyalanmasa, hudud iqtisodiy jihatdan o'sayotgan bo'lsa-da, fiskal

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

jihtadan zaifligicha qolishi mumkin. Shu sababli investitsion o'sish indekslarini baholashda nafaqat o'sish sur'ati, balki investitsiyaning iqtisodiy qaytimi va hududiy moliyaviy tizimga integratsiyalashuv darajasini ham hisobga olish zarur.

4-jadval
Namangan viloyatining investitsion-moliyaviy barqarorlik diagnostikasi¹

Hudud	2016-yil, mlrd so'm	2020-yil, mlrd so'm	2025-yil, mlrd so'm	O'sish, marta	2025-yil ulushi, foizda	O'rtacha yillik murakkab o'sish sur'ati, foizda
Namangan shahri	471,7	3531,1	24666,8	52,3	45,5	55,2
Namangan tumani	159,3	609,1	2552,6	16,0	4,7	36,1
Mingbuloq	46,7	275,2	1123,9	24,1	2,1	42,4
Kosonsoy	88,9	968,5	1665,2	18,7	3,1	38,5
Norin	83,4	297,6	1385,5	16,6	2,6	36,6
Pop	790,7	600,4	7248,2	9,2	13,4	27,9
To'raqo'rg'on	104,4	3594,5	3598,3	34,5	6,6	48,2
Uychi	99,7	565,5	1902,3	19,1	3,5	38,8
Uchqo'rg'on	99,9	476,3	1802,4	18,0	3,3	37,9
Chortoq	79,4	250,8	1995,1	25,1	3,7	43,1
Chust	97,8	428,5	4230,6	43,3	7,8	52,0
Yangiqo'rg'on	91,4	443,0	2060,5	22,5	3,8	41,4

4-jadval natijalari Namangan viloyati hududlarida investitsion-moliyaviy barqarorlik darajasi keskin differensiallashganini ko'rsatadi. Xususan, Namangan shahrida investitsiyalar hajmi 2016-yildagi 471,7 mlrd so'mdan 2025-yilda 24 666,8 mlrd so'mga yetib, 52,3 martalik o'sishni qayd etgan hamda viloyat jami investitsiyalaridagi ulushi 45,5 foizni tashkil qilgan. Chust tumanida investitsiyalar 43,3 martaga, To'raqo'rg'onda 34,5 martaga oshgan bo'lsa, Pop tumanida bu ko'rsatkich 9,2 martani tashkil etgan. O'rtacha yillik murakkab o'sish sur'ati (Compound Annual Growth Rate) ko'rsatkichlari ham hududlar o'rtasidagi tafovutni yaqqol ifodalaydi: Namangan shahrida o'rtacha yillik o'sish 55,2 foizni, Chustda 52,0 foizni, To'raqo'rg'onda 48,2 foizni tashkil etgan. Mingbuloq, Chortoq va Yangiqo'rg'on kabi hududlarda esa nisbatan yuqori o'sish sur'atlari kuzatilgan bo'lsa-da, ularning investitsiyadagi umumiy ulushi pastligicha qolmoqda.

Mazkur natijalar hududlar moliyaviy barqarorligining shakllanishi investitsiya hajmidan tashqari institutsional omillarga ham kuchli bog'liqligini ko'rsatadi. Investitsiya oqimining asosiy qismi iqtisodiy infratuzilmasi rivojlangan, logistika va sanoat bazasi kuchli hududlarda konsentratsiyalashgan. Bu esa hududiy iqtisodiy munosabatlarda "markazlashgan rivojlanish modeli" shakllanayotganini anglatadi. Ilmiy jihatdan qaralganda, bunday nomutanosiblik uzoq muddatda fiskal tafovutlarning chuqurlashishiga olib kelishi mumkin. Chunki investitsion faollik yuqori bo'lgan hududlar o'z daromad bazasini mustahkamlab boradi, investitsiya

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

oqimi sust hududlar esa transferlarga qaram bo‘lib qoladi. Shu sababli institutsional transformatsiya jarayonida hududiy investitsiya siyosatini muvozanatlashtirish, mahalliy fiskal vakolatlarni kengaytirish hamda investitsiyalarning mahalliy iqtisodiyotga multiplikativ ta‘sirini kuchaytirish mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlashning asosiy sharti hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda mintaqalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda hududiy byudjetlararo munosabatlarning institutsional mexanizmlari respublika va hududiy darajadagi empirik ma‘lumotlar asosida tizimli tahlil qilindi. O‘rganish jarayonida byudjet daromadlari tarkibi, real sektor tarmoqlarining rivojlanish dinamikasi hamda aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan moliyaviy resurslar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik aniqlanib, hududlar o‘rtasida fiskal imkoniyatlarning notekis taqsimlanishi mavjudligi ilmiy jihatdan asoslandi. Olingan natijalar byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish masalasi faqat fiskal texnik muammo emas, balki institutsional va strategik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Birinchidan, respublika byudjeti daromadlari tarkibining yuqori darajada markazlashgani hududiy byudjetlarning moliyaviy mustaqilligini cheklovchi asosiy omillardan biri ekanligi aniqlandi. Bilvosita va bevosita soliqlar bo‘yicha tushumlarning katta qismi markaziy darajada jamlanishi natijasida hududlarda shakllanayotgan iqtisodiy o‘shish natijalari to‘liq hajmda mahalliy moliyaviy resurslarga aylanmayapti. Shu bois ilmiy jihatdan asoslangan taklif sifatida hududlarga birlashtirilgan soliqlar ulushini bosqichma-bosqich oshirish, mahalliy byudjetlarga barqaror daromad manbalarini mustahkamlovchi fiskal vakolatlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Amaliy jihatdan esa hududiy soliqlarni prognozlash va yig‘ilish intizomini kuchaytirish orqali mahalliy byudjetlarning barqaror daromad bazasini shakllantirish tavsiya etiladi.

Ikkinchidan, Namangan viloyatida real sektor tarmoqlarining rivojlanishi byudjet tushumlarining o‘shishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatayotgani aniqlangan bo‘lsa-da, bu ta‘sir hududlar kesimida bir xil namoyon bo‘lmayapti. Xizmatlar va sanoat tarmoqlarida yuqori o‘shish sur‘atlariga ega hududlar moliyaviy jihatdan nisbatan mustahkam pozitsiyaga ega bo‘layotgan bir paytda, iqtisodiy bazasi cheklangan tumanlarda fiskal salohiyat pastligicha qolmoqda. Shu munosabat bilan ilmiy taklif sifatida hududiy iqtisodiy ixtisoslashuvni hisobga olgan holda differensial fiskal siyosat yuritish, amaliy tavsiya sifatida esa sanoat va xizmatlar sohasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mahalliy investitsiya dasturlarini byudjet siyosati bilan uzviy bog‘lash zarur.

Uchinchidan, aholi jon boshiga mahalliy byudjet daromadlari tahlili hududlar o‘rtasida sezilarli fiskal nomutanosiblik mavjudligini ko‘rsatdi. Bu holat hududiy moliyaviy barqarorlikka erishishda faqat umumiy byudjet tushumlarining o‘shishi yetarli emasligini, balki ularning aholi soni va hududiy ehtiyojlar bilan mutanosib taqsimlanishi muhim ekanini anglatadi. Ilmiy jihatdan bu natija byudjetlararo transfertlar dizaynini takomillashtirish zaruratini asoslaydi. Amaliy tavsiya sifatida transfertlarni taqsimlashda aholi jon boshiga moliyaviy ta‘minlanganlik

ko'rsatkichlarini asosiy mezonlardan biri sifatida joriy etish, rag'batlantiruvchi transfertlar ulushini oshirish taklif etiladi.

To'rtinchidan, tadqiqot natijalari hududlar moliyaviy barqarorligini ta'minlashda institutsional mexanizmlarning hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Byudjetlararo munosabatlar faqat qayta taqsimlash vositasi sifatida emas, balki hududlarni iqtisodiy faollikka undovchi va fiskal mas'uliyatni kuchaytiruvchi mexanizm sifatida shakllantirilishi lozim. Shu asosda ilmiy xulosa sifatida natijaga yo'naltirilgan transfertlar, fiskal intizomni kuchaytiruvchi qoidalar va hududiy moliyaviy monitoring tizimini joriy etish zarurati asoslanadi. Amaliy jihatdan esa hududlar moliyaviy barqarorligini baholovchi indikatorlar tizimini ishlab chiqish va ularni byudjet siyosatini rejalashtirish jarayoniga integratsiya qilish mintaqalararo fiskal nomutanosibliklarni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. Uzbekistan Country Partnership Framework for FY2022-FY2026.
2. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: 2025 Article IV Consultation.
3. OECD. Going Granular with Regional and Municipal Fiscal Data. 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
6. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.
7. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting. Free Press, New York, 1985. - 468 p.
8. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company, New York, 2002. - 304 p.
9. Bird R., Vaillancourt F. Fiscal Decentralization in Developing Countries. Cambridge University Press, Cambridge, 1998. - 375 p.
10. Oates W. E. Fiscal Federalism. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1972. - 256 p.
11. Rodriguez-Pose A. The Revenge of the Places That Don't Matter and What to Do About It. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, Vol. 11, Issue 1, Oxford University Press, 2018. - pp. 189-209.
12. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1990. - 896 p.
13. Vahobov A. V. Davlat moliyasi. "Sharq" nashriyoti, Toshkent, 2010. - 512 b.
14. Xushvaqtov Q. X. Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning institutsional asoslari. "Iqtisodiyot" nashriyoti, Toshkent, 2019. - 286 b.

15. Mustafakulov Sh. Institutional Environment and Economic Development in Uzbekistan. University of World Economy and Diplomacy Publishing House, Tashkent, 2021. - 248 p.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:

Ingliz tili muharriri:

Rus tili muharriri:

Musahhih:

Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich

Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li

Karimova Shirin Zoxid qizi

Sadikov Shoxrux Shuxratovich

Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, aprel, 4-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta:

info@marketingjournal.uz

Bot:

[@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)

Tel.:

+998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**